

Voor twee duizend jaar.

Goethe zegt in zijn Faust, dat de tijden van het verleden voor ons een boek zijn met zeven zegelen; een woord, dat van diepe kennis getuigt, gelijk telkens blijkt, wanneer er, gelijk vaak in den laatsten tijd, weder iets ontzegd wordt.

Vandaar dan ook, dat er zooveel verkeerde voorstellingen bestaan omtrent feiten en toestanden uit vroeger dagen, voorstellingen, die burgerrecht hebben verkregen, ook al toonden later onderzoekingen hun onjuistheid aan. Zoo meenen velen, dat b.v. ten tijde van Abraham de wereld nog grotendeels in een staat van barbaarsheid verkeerde. Anderen weer stellen zich de Grieken en Romeinen, die immers „blinde heidenen” waren, voor als gelijk aan de tegenwoordige Indianen van Noord-Amerika. Weer anderen denken zich de oudheid als een tijd, ontbloot van al die geriefelijkheden, die thans het leven veraangenamen. Kortom het ware, rijke leven der menscheid dagteekent dan eerst van na de Middeleeuwen.

Tot deze, allengs geheel valsche gebleken beschouwingen, behoort ook, dat oudtijds slechts enkelen lezen en nog minder schrijven konden; dat boeken groote zeldzaamheden waren, wijl men ze alleen door afschrijven kon vermenigvuldigen, wat een verbazend werk was; dat nieuwsbladen en dergelijke geheel onbekend waren, enz.

Nu is het ontegenzeggelijk waar, dat kort na de kerstening van Europa en in het algemeen in de Middeleeuwen, omstreeks 1000 na Christus, de volksontwikkeling op lagen trap stond. Zelfs edelen en vorsten konden vaak niet lezen. De boeken moesten door enkele monniken worden afgeschreven, en zoo kon een Bijbel 400 gulden kosten. Doch veel vroeger, tijdens Christus' geboorte en nog eer, was de staat van zaken anders en beter, althans in de beschaafde wereld. De nieuwste onderzoekingen leeren, hoe reeds ten tijde van Abraham een beschaving heerschte en een ontwikkeling, die onze verbazing wekken. Onderwijs, wetten, recht, maatschappelijk leven, alles was behoorlijk geregeld. Ook uit den Bijbel blijkt dit. Gideon, die een twaalf eeuwen vóór Christus leefde, laat door een „jongen” van Sukkoth — dus een zeer gewoon persoon — de namen opschrijven van de oudsten der stad. Bij Jeremia vinden wij de beschrijving van een koopovereenkomst, geheel in den vorm, enz. En wat de Grieken en Romeinen betreft, ieder weet, hoe hun geschriften nog altijd een onmisbaar deel vormen der studie, waardoor bijna elk geleerde zich tot zijn taak voorbereidt.

Velen zullen wel eens gehoord hebben van de beroemde bibliotheek, die te Alexandrië in Egypte een paar eeuwen vóór Christus door de koningen van dat land is gesticht; en die o.a. de beroemde Septuaginta, de vertaling van het Oude Testament, bevatte. Deze verzameling nu telde niet minder dan 700.000 boeken, een getal, waartoe wel weinig stadsbibliotheken het in onze dagen brengen. Toen zeven eeuwen na Christus Khalif Omar, de Mahomedaansche veroveraar, Alexandrië innam, liet hij de kostbare boekverzameling verbranden. Stond er hetzelfde in als in den Koran, zoo redeneerde deze barbaar, dan waren die schriften overbodig; zoo niet, dan waren ze schadelijk. In elk geval heeft men er maanden lang de baden van Alexandrië mee kunnen warm stoken.

Zoo wordt begrijpelijk, dat reeds Salomo, die duizend jaar vóór Christus leefde, zeggen kon: van veel boeken te maken is geen einde. Men kan zelfs beweren, en met grond, dat op sommige tijden in de oudheid meer werd geschreven dan thans. Wij kennen b.v. bij de Grieken alleen een 150 komische dichters, die samen bijna 1500 blijspelen hebben geleverd. Reken daarbij nu de vele, die ongetwijfeld verloren zijn gegaan, dan komt men tot een cijfer, dat de vergelijking met onzen tijd kan doorstaan. Daarbij komt, dat tot aan het begin onzer tijdrekening

bijna alle boeken uitsluitend door Grieken werden geschreven, die toch geen groot volk vormden, terwijl wij voor onze boekenverzamelingen over de letterkunde van een aantal volken kunnen beschikken.

Met het bekend worden en het verspreiden van een boekwerk, ging het in de oudheid anders dan meestal nu. Had iemand een boek geschreven — dan las hij het eerst voor, hetzij te huis aan vrienden of bekenden, of voor iedereen op de markt, in den schouwburg, een openbaren tuin, bad of zaal. Door afzonderlijke uitnodigingen of openbare kennisgevingen werd zulk een lezing bekend gemaakt. De vervaardiger lette daarbij op den indruk, dien zijn werk maakte, ook om dit en dat later te verbeteren. Men ziet, dat deze wijze van doen haar goede zijde had. Gelukkig wordt ze nog wel gevolgd. In elk geval werd het geschrevene vooraf door velen gehoord; en zoo ontstond een krachtig letterkundig leven. Toch was en bleef het afschrijven van boeken het voornaamste middel om den inhoud alom bekend te maken.

Nu meent men vaak, dat daardoor het aantal boeken uiterst beperkt moest zijn, want welk een werk is het niet ook maar één boek af te schrijven. Toch zagen we reeds, dat het getal boeken in de oudheid ontzaglijk was. Horatius' zangen en Cicero's redevoeringen werden overal in het groote Romeinsche rijk gelezen. Zoo was het ook volgens Tacitus (een eeuw na Christus) met de Romeinsche nieuwsbladen. Kranten zijn dus ook al veel ouder dan men gewoonlijk meent. Toen keizer Augustus de zoogenoemde Pseudo-Sybillen, onechte geschriften, in beslag liet nemen, gold dit niet minder dan 2000 exemplaren. Nu waren deze geschriften al vele jaren in omloop. Hoeveel afschriften moeten er dan wel niet bestaan hebben! Ook weten wij, hoe in korten tijd het Evangelie na Christus zijn weg vond door de geheele toen bekende wereld. Dit nu was alleen mogelijk bij een zeer groote menigte afschriften.

Maar hoe kreeg men die dan zonder ontzettende kosten? Wel uit de slaven, waarvan het oude Rome een geheele bevolking telde. Voor één letterzetter uit onzen tijd had men wel tien slaven als afschrijvers, doorgaans vrij ontwikkelde lieden. De staat had een geheel gild van zulke geleerde slaven, en wie een geheimschrijver, voorlezer, boekbewaarder of afschrijver noodig had, kon bij hem te recht. Ook ontstonden uit hen de vele vrijgelatenen, die allerlei letterkundigen arbeid verrichten, en ook den boekhandel dreven. Zoo werkten allen als 't ware samen. De beroemde Cicero verhaalt, dat men in de werkplaats van zijn vriend Attikus allerlei arbeiders op dit gebied aantroef. Eenigen maakten papier en schrijfbehoeften; anderen zorgden voor afschriften en verbeteringen; weer anderen maakten de boeken tot rollen, den gewonen vorm, en zorgden voor band, titel en versiering. Toen Cicero eens bespeurde een fout gemaakt te hebben in een boek, dat reeds veel verspreid was, droeg hij den uitgever Attikus op in de nog voorhanden exemplaren den verkeerden naam te schrappen. Daarmee hadden drie van de knapste schrijvers drie dagen werk. Welk een voorraad moet er dus geweest zijn.

In de eerste eeuwen van het Romeinsche keizerrijk, dat 30 jaar vóór Christus begon, kwam de boekhandel tot hoogen bloei. Overal vond men boekwinkels; soms besloegen die de geheele zijde van een straat. Men had er magazijnen en zalen, want een boekwinkel was toen tevens een verzamelpaats voor beschaafde lieden. Men ging er binnen, 't zij om te koopen, 't zij om met anderen te spreken of een poos te zitten lezen. Vond men een vriend niet thuis, dan zocht men hem dikwijls in een boekzaal op.

Op deze wijze bleef de boekwinkel wel beklant. Daarbij waren aan de deuren en op de pilaren der zalen lijsten gehecht van de voorhanden boeken met titel en inhoud. De boeken zelf werden in het magazijn gerangschikt naar den inhoud en naar de waarde van den band. Deze laatste was soms hoogst eenvoudig, maar ook wel bijzonder prachtig, uit purper en cederhout samengesteld.

't Is te begrijpen, dat er ook vrij wat onbeduidends op de markt werd gebracht, daar, juist als bij ons, het volk

telkens riep om wat nieuws. Daardoor ontstonden vele prullen. Maar de uitgevers wisten ook toen reeds daarmee raad. In de verre provinciën of wingewesten, die zulk een groot deel van het Romeinsche rijk vormden, b.v. in Spanje en Afrika, stelde men minder hooge eischen en slikte veel, dat Rome verwierp. Vermakelijk is, dat geschriften, die niet best liepen, ook wel voor spel- en lees oefening in de scholen dienst deden. 't Onderwijs was toen nog niet 't bedorven kind van thans! Wat heel niet gekocht werd kwam ten slotte in winkeltjes en gaarkeuken terecht, en diende tot zakjes voor peper en kaneel of om taartjes in te wikkelen; alles gelijk wij het ook bij ons gekend hebben.

Zooals men ziet, stond het oude Rome op het gebied, waarvan wij hier spreken, volstrekt niet zoo ver ten achteren bij onzen tijd als men wel eens meent. Tot een wet tegen „nadruk," had men het echter nog niet gebracht. Cicero liet hem geleende boeken maar afschrijven naar hartelust. Een beproefd huismiddel om geen schade te lijden was echter dit: Men trachtte de eerste oplage zoo groot mogelijk te maken. Het werk verscheen niet in het licht en werd niet verzonden alvorens zooveel exemplaren gereed waren, dat ruimschoots en dadelijk aan alle aanvragen kon voldaan worden. Voor het maken van afschriften door anderen was dan geen tijd meer.

Maar, zal men zeggen, hoe was het mogelijk in betrekkelijk korten tijd, honderden ja duizenden afschriften gereed te krijgen. Toch ging dit wel. Zeker eischt schrijven meer tijd dan drukken, maar het gaat vlugger dan letterzetten. Het voordeel der drukpers ligt dan ook niet in het zetten, maar in de snelle vermenigvuldiging van wat eenmaal gezet is. Nu schijnt men in de middeleeuwen bij het afschrijven van Bijbels en andere boeken, meestal maar één man aan het werk gezet te hebben, die het boek overschreef. Doch de Romeinen deden anders. Een uitgever had b.v. dertig slaven, die zich gelijktijdig in één zaal nederzetten om op te schrijven wat één man met luider stem allen voorlas. Werkte men nu acht of tien uur daags, dan konden, volgens de gemaakte berekening, van vele geschriften 300 exemplaren dagelijks geleverd worden. De afschrijvers toch schreven door oefening en fraai en snel. Bovendien, als het nu minder op schoonheid aankwam, gebruikte men een menigte afkortingen, die algemeen verstaan werden. Alleen in prachtwerken gebruikte men steeds de volle woordvormen. 't Kwam alles op spoed aan, en daaruit zijn dan ook te verklaren de ontzaglijk vele „varianten" (verschillende lezingen) en misstellingen, welke men in alle oude handschriften vindt.

De boeken werden steeds ingebonden verkocht. Toch waren zij laag in prijs, zelfs vergeleken bij nu, waarbij dient bedacht, dat de afschrijvers niet meer dan hun levensonderhoud ontvingen. Een bekend Romeinsch schrijver Martialis heeft gedichten gegeven, waarvan het dertiende boek 274 verzen bevat met 127 opschriften. Zijn uitgever Tryphon leverde zulk een boek voor 4 sestertiën d.i. 36 ct. Nu verzekert de dichter, dat de prijs gerust de helft minder had kunnen zijn, en men toch winst zou gemaakt hebben. De uitgever moet dus op elk boek meer dan 100 percent verdiend hebben. Rekent men de kosten voor den band, die in onzen tijd vaak geheel wegvallen, er voor een kleinigheid af, dan kwam in den Romeinschen boekhandel het vel druks op ongeveer 9 centen te staan en bij de duurste prachtexemplaren toch niet hooger dan 30 cent. Bij zulk een goedkoopte was begrijpelijk, dat boeken en geschriften algemeen verspreid werden.*

Maar eveneens droeg hiertoe bij de leelust der Romeinen en hun liefde voor de schoone letteren, gelijk ook bij velen voor ernstige studie. Daaruit ontstonden ook de talloze boekenverzamelingen, die de burgers hadden, en die soms zeer veel omvatten. 't Behoorde tot den goeden toon voor aanzienlijken en vermogenden, een bibliotheek te hebben. De dichter Persius, die zeer jong stierf, liet reeds 700 boeken na; de taalgeleerde Epaphroditus had er 30000! Erkend moet, dat rijke lieden vaak een boekverzameling

hadden louter voor de pronk. Niet als hulpmiddel bij de studie, zegt Nero's leermeester Seneca, gebruikt men de boeken, maar als muurversierselen; de bezitter gaapt bij zooveel duizend boeken. — De geleerden echter mochten deze bibliotheken gebruiken, die dan toch nut deden.

Men had ook reeds openbare bibliotheken, die door elk gebruikt konden worden. Rome telde er niet minder dan 29, waarin boeken van verschillende volken vereenigd waren. De eerste boekerij van dien aard werd opgericht volgens een plan van Julius Caesar, door den consul Pollio, (40 vóór Chr.) en bevond zich in den voorhof van den vrijheidstempel. Kort daarop stichtte keizer Augustus twee openbare bibliotheken. Zijn opvolger Tiberius opende in zijn paleis een vierde, en zoo ging het voort. Zeer bloeiend was de openbare bibliotheek van keizer Trajanus. Allengs trof men zulke boekverzamelingen, ook buiten Italië, in heel het rijk aan. Men ziet dus, dat openbare leesalen ook al niet nieuw zijn. Doch een Christelijke maatschappij moest ze niet van de heidenen overnemen of moest oogen hebben voor het groote gevaar, dat er in ligt, zoo maar rijk en groen binnen het bereik van oud en jong te brengen.

Voorname Romeinen legden reeds vroeg op hun buitenverblijven en elders op het land ook zulke verzamelingen aan. Bekend zijn die van Cicero en van Plinius den jongere, een groot geleerde. In de gebouwen van zulke bibliotheken mocht men ook saamsprekingen en vergaderingen houden. Ook werden de boeken uitgeleend. Hierbij dient niet vergeten, dat de Romeinen veel meer tijd tot lezen hadden dan wij. Veel van wat thans het leven zoo gejaagd maakt, spoorrein, telegraaf, telefoon, bestond toen nog niet. Daarbij behoeften ambtenaren en patroons niet zoo zeer persoonlijk aan hun taak deel te nemen, maar lieten heel veel aan hun slaven over. Boeken leenen konden ze evenveel als wij, maar hadden meestal meer geld om ze te koopen. Tijdens de Republiek nam de staatkunde nog veler hoofd in beslag, maar het Keizerrijk, dat in 30 vóór Chr. begon, spaarde het volk de moeite van meeregeren, en men kon zich aan aangenamer dingen wijden. Plinius de jongere geeft ons een liefelijke schildering van de wijze, waarop zijn beroemde oom Plinius de oudere, zijn velen vrijen tijd nuttig besteedde. Toch was deze man, die zijn tijd doorbracht met lezen en schrijven, geen ambtelooze burger, maar een hooggeplaatst persoon, opperbevelhebber der Misenische vloot.

Er bestaat ook een merkwaardige overeenkomst tusschen de meest begerde leesstof in het oude Rome en bij ons. Het meest gezocht waren nieuwsbladen, en lectuur, die ontspanning verschafte of kunstgenot. Anders dan bij ons was echter, dat men voor zijn genoegen veelal gedichten las. Vaak trof men aanzienlijke vrouwen aan, gemakkelijk liggende op een rustbed, met een opengerold boek in de hand, of ook wel zat aan hun voeten een voorlezer of lezeres naar wie zij luisterden. Voor zulke gelegenheden deden bijna uitsluitend gedichten, ook drama's dienst. Wie in Rome vertoefde en den tijd had, ging 's morgens naar de markt om de nieuwstijdingen te hooren en te bespreken. Ook kon hij daar de nieuwste regeeringsbesluiten lezen, gelijk openbare en bijzondere kennisgevingen. Elken morgen waren de pilaren en muren van het forum (de markt) bedekt met nieuwe aankondigingen. Deze vermeldten kampstrijden van zwaardvechters, van wilde dieren, opvoeringen van tooneelstukken, programma's van voorlezingen, opgaven van verloren dingen, enz. Van de markt ging men in de vroeger beschreven boekwinkels, om er de nieuwste snuffjes te zien; en voorts in de badhuizen, waar men ook elkaar ontmoeten kon.

Er werd in de oudheid zeker niet minder gelezen dan thans, en de invloed van het geschreven woord ging zeker niet zooveel minder ver dan nu. In elk geval zullen we wijs doen terug te komen van het denkbeeld, alsof wij het, om weder met Goethe te spreken, „zoo heerlijk ver gebracht hebben." Veeleer past ons bewondering van hetgeen reeds vóór duizenden jaren met zoo veel geringer hulpmiddelen dan de onze werd tot stand gebracht.

A. J. HOOGENBIRK.

* Natuurlijk moet hierbij eenigermate gerekend met de toenmalige meerdere waarde van het geld.